

Agata BONENBERG*, Wojciech SKÓRZEWSKI**

APLIKACJE PROJEKTOWE W ŚWIETLE BADAŃ DOTYCZĄCYCH POSOBOROWEJ ARCHITEKTURY SAKRALNEJ W POZNANIU

W artykule poruszono tematykę architektury sakralnej kościołów zbudowanych w Poznaniu po soborze watykańskim II. Praca stanowi rozszerzenie badań przedstawionych w pracy doktorskiej dr. inż. arch. Wojciecha Skórzewskiego napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. inż. arch. Agaty Bonenberg. Polegały one na ocenie realizacji zaleceń posoborowych oraz jakości architektury w kilku aspektach, takich jak: rozpoznawalność funkcji sakralnej, relacja z otoczeniem, rola kościoła jako dominanty architektonicznej, symbolika, wspólnotowość i nastrój skupienia. Na podstawie wyników sformułowano wnioski stanowiące wytyczne projektowe dla przyszłych realizacji.

Słowa kluczowe: architektura sakralna, kościoły, Poznań, sobór watykański II

1. GENEZA PRACY

W latach 2012-2015 w ramach rozprawy doktorskiej pt. *Czynniki wpływające na jakość posoborowej architektury sakralnej na przykładzie poznańskich realizacji z lat 1970-2012* dr. inż. arch. Wojciecha Skórzewskiego napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. inż. arch. Agaty Bonenberg podjęto badania nad architekturą kościołów katolickich powstałych po soborze watykańskim II. Blisko 50 lat, które upłynęły od soboru, było dobrą perspektywą do oceny zmian, jakie reformy soboru, a zwłaszcza reforma liturgii (*Novus Ordo Missae*) z 1969 r., spowodowały w podejściu do projektowania kościołów. Zbiegły się one w czasie z intensywnym rozwojem budownictwa sakralnego w Polsce, w tym w Poznaniu, dostarczając rozległego materiału do badań w postaci 45 realizacji na terenie miasta.

---

* Politechnika Poznańska, Wydział Architektury, Instytut Architektury Wnętrz i Wzornictwa Przemysłowego. ORCID: 0000-0003-1618-4417.

** Politechnika Poznańska, Wydział Architektury, Instytut Architektury i Planowania Przestrzennego. ORCID: 0000-0002-2070-9821.

Wśród poznańskich kościołów posoborowych można znaleźć pełny przekrój obiektów zrealizowanych we wszystkich okresach najnowszej historii, a co za tym idzie – w różnych uwarunkowaniach politycznych, społecznych i gospodarczych, w różnych sytuacjach planistycznych, a także w zróżnicowanym kontekście przestrzennym. Uwarunkowania te znalazły odbicie w formie architektonicznej budowanych świątyń oraz ich skali – od dominujących początkowo spektakularnych założeń o zasięgu dzielnicowym po późniejsze skromne realizacje małych wspólnot parafialnych. W zrealizowanych obiektach odzwierciedlono nie tylko ówczesne możliwości, ale także panujące wówczas aktualne kierunki stylistyczne.

2. UWARUNKOWANIA

2.1. Tło historyczne

Na przestrzeni dziejów architektura chrześcijańska wykształciła wiele archetypów świątyni, które zakorzeniły się w powszechnej świadomości, były wielokrotnie naśladowane i rozwijane. Wśród tych najważniejszych dla rozwoju katolickiej architektury sakralnej należy wymienić:

- Świątynię Jerozolimską,
- kościoły wczesnochrześcijańskie w Cesarstwie Rzymskim,
- kościoły ormiańskie,
- kościoły średniowiecznej Europy,
- katedry gotyckie,
- bazylikę św. Piotra w Rzymie,
- kościoły barokowe okresu reformacji i kontreformacji, w tym świątynie jezuickie.

W XIX w. możemy obserwować przede wszystkim odwoływanie się i przetwarzanie form archetypicznych zaczerpniętych ze stylów epok minionych, spośród których szczególnie rozpowszechnił się – zarówno w architekturze świątyni katolickich, jak i protestanckich – styl neogotycki, który w myśl idei *architecture parlante*¹ był uznawany za najbardziej odpowiedni dla kościoła. Świadczy to dobitnie o sile archetypu katedry gotyckiej.

Od przełomu XIX i XX w. można zauważyć poszukiwanie nowych form, a jednym z pierwszych i najbardziej znaczących przykładów jest Sagrada Família w Barcelonie. Dzieło Antonia Gaudiego, choć pod względem formalnym, a także konstrukcyjnym (wynalezione przez niego paraboliczne sklepienia oparte na ukośnych filarach) cechuje je daleko idący indywidualizm, jest ideowym spadkobiercą

---

¹ *Architecture parlante* (franc., ‘architektura mówiąca’) – termin, który pojawił się pod koniec XVIII w. we Francji w odniesieniu do twórczości neoklasycyzmu okresu rewolucji (Claude Nicolas Ledoux, Étienne-Louis Boullée), określający architekturę, której wygląd (styl) ma świadczyć o znajdującej się wewnątrz funkcji.

katedr gotyckich. Przejawia się to nie tylko w wizji realizacji wykraczającej poza horyzont żyjącego pokolenia, ale również w potraktowaniu architektury jako skamieniałej księgi. Jednakże sam Gaudi na pytania o to, czy Sagrada Familia jest ostatnią z wielkich katedr średniowiecza, odpowiadał: „Nie, to pierwsza z serii zupełnie nowych” [Zerbst 2010: 33].

Z kolei niektóre realizacje z połowy XX w. zapowiadają już zmiany, jakie mają nadejść wraz z reformami, które zatwierdzono podczas soboru watykańskiego II. Można tu wymienić m.in. kaplicę pielgrzymkową Notre Dame du Haut w Ronchamp (Le Corbusier, 1950-1955), w której układzie przestrzennym można dopatrzeć się cech prekursorskich w stosunku do reform soboru. Inną wartą wspomnienia realizacją jest ekumeniczny Kościół Pojednania w Taizé (proj. brat Denis, realizacja 1961-1962). Brali w niej udział m.in. młodzi wolontariusze z Niemiec w ramach Akcji Znak Pokuty. Kościół swoją architekturą wyraża myśl ekumeniczną, czerpiąc z różnych tradycji chrześcijańskich i będąc przestrzenią dialogu międzykulturowego z udziałem licznych pielgrzymów przyjeżdżających tam każdego tygodnia.

Choć współcześnie budowle sakralne nie oddziałują już tak na całokształt światowej architektury, to jednak nadal są świadectwem duchowości społeczeństw. Również i dziś kształt architektury sakralnej jest odbiciem zmian w samym Kościele [Nadrowski 2005: 14-15]. Sobór watykański II był takim szczególnym momentem przełomowym w historii Kościoła – wyraźną cezurą, która dotyczyła też architektury sakralnej – architektura posoborowa wyraźnie odróżniała się od wcześniejszych wzorców. Po blisko pół wieku od soboru warto przyjrzeć się, w jakim kierunku poszły te zmiany i poszukiwania języka architektonicznego współczesnego sacrum.

2.2. Rozwój budownictwa sakralnego w Poznaniu po soborze watykańskim II

Okres po soborze watykańskim II był czasem szczególnie intensywnego rozwoju budownictwa sakralnego w Poznaniu, co wynikało z rosnących potrzeb rozwijającego się miasta i pojawiających się możliwości – mniej więcej w tym czasie często częściej wydawać zgody na budowę nowych kościołów (od 1945 do 1970 r. wybudowano tylko dwa nowe kościoły w Poznaniu).

Obserwując rozwój budownictwa sakralnego od 1970 r. w stolicy Wielkopolski, można zauważyć pewne tendencje i ich zmiany w poszczególnych okresach, które były związane z aktualnymi potrzebami oraz możliwościami wynikającymi z sytuacji politycznej, społecznej i gospodarczej, a także z panującymi trendami w architekturze i urbanistyce. W historii rozwoju posoborowej architektury sakralnej Poznania można zatem wskazać trzy okresy, każdy z nich charakteryzuje się odmiennymi

uwarunkowaniami, kierunkami poszukiwań twórczych, a co za tym idzie – innymi cechami architektonicznymi obiektów:

- W pierwszym okresie (1970-1980) pilną potrzebą było zapewnienie miejsc modlitwy w szybko rozrastających się nowych dzielnicach mieszkaniowych (Grunwald, Rataje, Winogrody). Wobec niepewności uzyskania kolejnych zgód trzeba było dać możliwie duży obiekt dla parafii obejmującej nierzadko całą dzielnicę, a jednocześnie szybko zapewnić choćby podstawową przestrzeń sprawowania liturgii, stąd tendencja do budowania kościołów dwupoziomowych, oddawanych do użytku etapami (najpierw zazwyczaj niewielki kościół dolny, a dopiero później, często po wielu latach, docelowy kościół górny), o rozbudowanym programie funkcjonalnym obejmującym m.in. liczne sale katechetyczne, w których miały się odbywać lekcje religii prowadzone wówczas w parafiach. Powstające w tym okresie kościoły spore rozmiary łączyły zazwyczaj z nierzadko ekspresyjną formą, kontrastującą z powtarzalną architekturą prefabrykowanych bloków mieszkalnych. Kościoły miały stanowić czytelny znak wiary, a jednocześnie stały się okazją dla architektów na zrealizowanie ambicji twórczych („dzieła swojego życia”) [Świeżak 1998: 63-64], co nie zawsze było możliwe w zdominowanym przez technologie prefabrykowane i projekty typowe budownictwie państwowym i spółdzielczym.
- Kolejne dziesięciolecie (1980-1990) można potraktować jako okres przejściowy, który – oprócz kontynuacji już rozpoczętych inwestycji – przyniósł najwięcej nowych realizacji (mimo wprowadzenia stanu wojennego i kryzysu gospodarczego rozpoczęto ich aż 15). Nowe inwestycje pozwoliły na uzupełnienie sieci parafii, przez co kościoły mogły być bliżej mieszkańców, nowe budynki mogły być też mniejsze. Nastąpiło odejście od świątyń dwupoziomowych, jednak estetyka wciąż często nastawiona była na stworzenie silnego znaku w przestrzeni.
- Ostatni okres (od 1990) przyniósł inne podejście do estetyki świątyni, na co wpłynęła zmiana uwarunkowań politycznych (koniec PRL), społecznych i gospodarczych. W nowych warunkach kościoły nie były już jedynym polem swobody artystycznej ani też nie musiały stanowić silnego znaku w przestrzeni. Co raz częściej pojawiała się również krytyczna ocena poprzednich dokonań – chodziło często o pompatyczność, brak poczucia sacrum czy zerwanie z tradycją, co znalazło wyraz w popularnym stwierdzeniu, że współczesne kościoły dzielą się na „bunkry, torty i rakiety”². W tej sytuacji nastąpił zwrot ku formom tradycyjnym, historyzującym, uważanym za bezpieczne, proponowanym nawet w otoczeniu modernistycznych osiedli. Ignorowanie kontekstu i podporządkowanie raczej aktualnie panującym trendom dotyczy zresztą wszystkich trzech

---

² Autorowi artykułu nie udało się dotrzeć do informacji, kto wypowiedział te słowa. Po raz pierwszy pojawiły się one w wywiadzie z ks. Eugeniuszem Makulskim, kustoszem sanktuarium Matki Bożej Bolesnej Królowej Polski w Licheniu Starym w latach 1966-2004.

omawianych okresów. Dogęszczenie sieci parafii spowodowało, że powstawały kościoły mniejsze. Stopniowo malała też liczba nowych inwestycji, co było spowodowane zatrzymaniem przyrostu ludności miasta od lat 90.

2.3. Cele badań

Celem pracy było dokonanie analizy czynników – cech – pozwalających na właściwe spełnianie przez świątynię katolicką jej najważniejszych funkcji duchowych, kulturowych i użytkowych, na przykładzie realizacji powstałych w Poznaniu w latach 1970-2012. Na podstawie wymogów stawianych posoborowym kościołom katolickim autor postanowił przy pomocy grupy ekspertów (architektów, księży) dokonać oceny architektury zrealizowanych obiektów, a następnie na tej podstawie znaleźć czynniki mające wpływ na ocenę i hierarchię ważności tych cech.

Cele poznawcze przedstawionej pracy związane były z oceną jakości architektury posoborowej w Poznaniu, a w szczególności dotyczyły określenia, w jaki sposób i w jakim stopniu obiekty sakralne (kościół katolickie zbudowane w latach 1970-2012) były podporządkowane zaleceniom, które sformułowano podczas soboru watykańskiego II. Wśród celów bardziej praktycznych o charakterze aplikacyjnym można wymienić identyfikację czynników przestrzenno-kompozycyjnych, których stosowanie będzie służyło doskonaleniu rozwiązań architektonicznych w duchu zaleceń posoborowych. Mogą być one pomocne dla mecenasów (poznających parafii) i architektów w podejmowaniu decyzji inwestycyjnych i projektowych dotyczących nowych realizacji sakralnych.

3. MATERIAŁ I METODY

3.1. Materiał badawczy

Jako materiał badawczy wybrano 45 kościołów rzymskokatolickich znajdujących się w Poznaniu, zbudowanych w latach 1970-2012 (według daty rozpoczęcia budowy). Są to wszystkie świątynie powstałe po soborze watykańskim II na terenie miasta w tym okresie. Od czasu opublikowania omawianej pracy doktorskiej, tj. od 2015 r., zbudowano w Poznaniu jeszcze 3 nowe kościoły:

- kościół pw. św. Moniki na Strzeszynie (proj. Piotr Litoborski, Piotr Marciniak),
- kościół pw. św. Jana Pawła II przy ul. Mołdawskiej (proj. Maciej Organista),
- kościół pw. Błogosławionej Poznańskiej Piątki na os. Dębina (proj. Borys Siewczyński).

Listę kościołów będących przedmiotem badań przedstawiono w tab. 1.

Tab. 1. Lista kościołów posoborowych w Poznaniu poddanych badaniom

Lp.	Nazwa (kościół pw.)	Adres	Lokalizacja	Rok rozpoczęcia budowy	Rok zakończenia budowy	Data konsekracji	Projektant – architekt	Uwagi
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Chrystusa Odkupiciela	Trzemeszeńska 20	os. Warszawskie	1981 (pozwolenie 1979)	1983	23.10.1997	Aleksander Holas	dwupiętrowy
2	Ducha Świętego	Jaromira 1	Antoninek	1974	1976	1977	Aleksander Holas	
3	Matki Bożej Różańcowej	Warpińska 22/24	Zieliniec	1991	1997	b.d.	Zygmunt Roszak	
4	Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny	Włodzimierza Majakowskiego 324	Kobylepole	1972	1974	29.09.1984	Henryk Marcinkowski	
5	Chrystusa Dobrego Pasterza	Nowina 1	Ogrody	1981	1987	06.10.1991	Jan Kopydłowski	
6	Świętych Cyryla i Metodego	Stanisława Wigury 5	Wola	1989	1994	08.12.1994	Jan Kopydłowski	
7	Imienia Maryi (Zmartwychwstańców)	Santocka 15	Smochowice	1971	1982	05.09.1982	Jerzy Liśniewicz	dwupiętrowy
8	Objawienia Pańskiego	Miastkowska 128-132	Ławica	1992	1998	01.06.1999	Stefan Bajer	
9	św. Jana Kantego	Grunwaldzka 86	Grunwald	1983 (pozwolenie 1973)	1988	23.10.1988	Jan Węclawski	dwupiętrowy
10	św. Jerzego	Swoboda 43a	os. ks. Jerzego Popiełuszki	1992	1999	09.11.1999	Włodzimierz Wojciechowski, Bogdan Celichowski, Wojciech Kasprzycki	
11	św. Wawrzyńca (Pallotyńów)	Stanisława Przybyszewskiego 30	Grunwald / Jeżyce	1980	1985	21.04.2007	Bolesław Szmidt	dwupiętrowy
12	Zwistowania Pańskiego	Bolesława Leśmiana 2a	Edwardowo	2005, przebudowa 2010	nadal	–	Banachowski, przebudowa: Borys Siewczyński	
13	Świętej Rodziny	Promienista 131	os. Mikołaja Kopernika	1986	1992	1992	Włodzimierz Wojciechowski, Bogdan Celichowski, Wojciech Kasprzycki	
14	Chrystusa Króla (Oblatów)	Ostatnia 14	Górczyn	1969	1974	30.06.1974	Alfons Kupka	przebudowa kaplicy z 1938
15	Chrystusa Sługi	Macieja Palacza 7	Raszyn	2005	nadal	–	Robert Ast, Borys Siewczyński	

cd. tab. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
16	Najświętszej Maryi Panny Matki Kościoła (Filipinów)	Lucjana Szenwald 3	Świerczewo	1977	1986	21.09.1986	Zenon Stępnowski	
17	św. Andrzeja Boboli	Junikowska 48	Junikowo	1975	1979	16.11.1988	Aleksander Holas	
18	Najświętszej Maryi Panny z La Salette	Ścinawska	Junikowo	2004	nadal	–	Jan Dudek-Kornecki	
19	Świętego Krzyża	Częstochowska 16	Górczyn	1974	1978	03.12.1978	Aleksander Holas	przebudowa kościoła z 1931
20	Matki Odkupiciela	os. Władysława Jagiełły 105	os. Władysława Jagiełły	1993	nadal	–	Jan Kopydłowski	
21	Matki Bożej Częstochowskiej	Naramowicka 156	Naramowice	1977 (pozwolenie 1974)	1981	1985	Henryk Marcinkowski	dwupoziomowy
22	Miłosierdzia Bożego	os. Jana III Sobieskiego 116	os. Jana III Sobieskiego	1983	1991	19.12.1991	Jerzy Liśniewicz	
23	Narodzenia Pańskiego	os. Stefana Batorego 113	os. Stefana Batorego	1995	2009	30.09.2009	Jerzy Liśniewicz, Jan Sosonowski	
24	Opatrzności Bożej	ks. Gieburowskiego 6	os. Bolesława Chrobrego	1980	1981	15.12.2002	b.d.	
25	św. Jadwigi Królowej Wawelskiej (Chrystusowców)	Mleczowa 1	Umultowo	2000	nadal	–	Marian Fikus	
26	św. Stanisława Biskupa i Męczennika	os. Bolesława Śmiałego 122	os. Bolesława Śmiałego	1995	2009	08.05.2012	Eugeniusz Skrzypczak	
27	św. Marka Ewangelisty	os. Czecha 110	os. Czecha	b.d.	b.d.	b.d.	Aleksander Holas	
28	św. Jana Apostoła i Ewangelisty	Forteczna 53	Starołąka Mała	1996	2009	28.06.2009	Aleksandra Kornecka, Katarzyna Weiss	
29	św. Mateusza Apostoła i Ewangelisty	os. Orła Białego 1/2	os. Orła Białego	1990 (pozwolenie 1987)	b.d.	b.d.	Barbara Namysł	
30	św. Łukasza	os. Rusa 59	os. Rusa	1987	1996	18.10.1996	Lech Sternal, Henryk Marcinkowski	
31	Chrystusa Najwyższego Kapłana	os. Lecha 44	os. Lecha	b.d.	b.d.	b.d.	Grzegorz Augustyniak, Krzysztof Kornecki	
32	Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny	os. Bohaterów II Wojny Światowej 88	os. Bohaterów II Wojny Światowej	1979 (pozwolenie 1976)	1996	04.05.1997	Marek Eibel, Stanisław Sołtyk	dwupoziomowy, 18.12.1982 – poświęcenie dolnego kościoła

cd. tab. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
33	Najświętszej Bogarodzicy Maryi	Gołężycka 12	os. Stare Żegrze	1988	1991	1996	Aleksander Holas	
34	Nawrócenia św. Pawła	os. Piastowskie 79	os. Piastowskie	1984	1997	28.09.1997	Jerzy Schmidt	
35	Pierwszych Polskich Męczenników	os. Tysiąclecia 73	os. Tysiąclecia	1980	b.d.	13.03.2005	Andrzej M. Maleszka	
36	Ofiarowania Pańskiego	Bluszczowa 14	Wilda / Dębiec	1999	2003	02.02.2003	Marian Fikus	
37	św. Józefa	Agrestowa 19	Szczepankowo	b.d.	b.d.	07.06.1995	Henryk Jarosz	
38	św. Karola Boromeusza	os. Pod Lipami	os. Pod Lipami	2007	2014	22.10.2014	Borys Siewczyński	
39	Świętych Aniołów Stróżów	os. Kosmonautów 120	os. Kosmonautów	1997	2007	b.d.	Marian Fikus	
40	Matki Bożej Pocieszenia	Kartuska 33	Podolany	1970	1973	03.06.1973	Jan Kopydłowski	
41	św. Jana Bosko (Salezjanów)	Warzywna 17	Winogrody	1976	1988	22.05.1988	Jan Kopydłowski	dwupoziomowy, 16.12.1979 – poświęcenie dolnego kościoła
42	Matki Boskiej Zwycięskiej	os. Zwycięstwa 123	os. Zwycięstwa	1988	1995	12.09.1995	Lech Sternal, Zygmunt Skupniewicz	
43	św. Ojca Pio	Melchiora Wańkowicza 2a	os. Literackie	2004	nadal	–	Robert Ast, Borys Siewczyński	
44	Wniebowstąpienia Pańskiego	os. Wichrowe Wzgórze 130	os. Wichrowe Wzgórze	1983	1993	20.06.1993	Witold Milewski	
45	św. Jadwigi Śląskiej	Cyniowa 15	os. Kwiatowe	1981	b.d.	24.09.2000	Andrzej Kurzawski, Zygmunt Kłopotcki	

Źródło: Skórzewski 2015a.

3.2. Metody

Dla każdego z badanych obiektów przeprowadzono wielokryterialną ocenę hierarchiczną będącą elementem metody AHP (*analytic hierarchy process*) [Żak 2005: 68-73]. W tej metodzie na ocenę ogólną badanego obiektu składają się oceny szczegółowe dokonane według poszczególnych kryteriów będących czynnikami wpływającymi na ocenę ogólną. Ten sam schemat oceny można przenosić na niż-

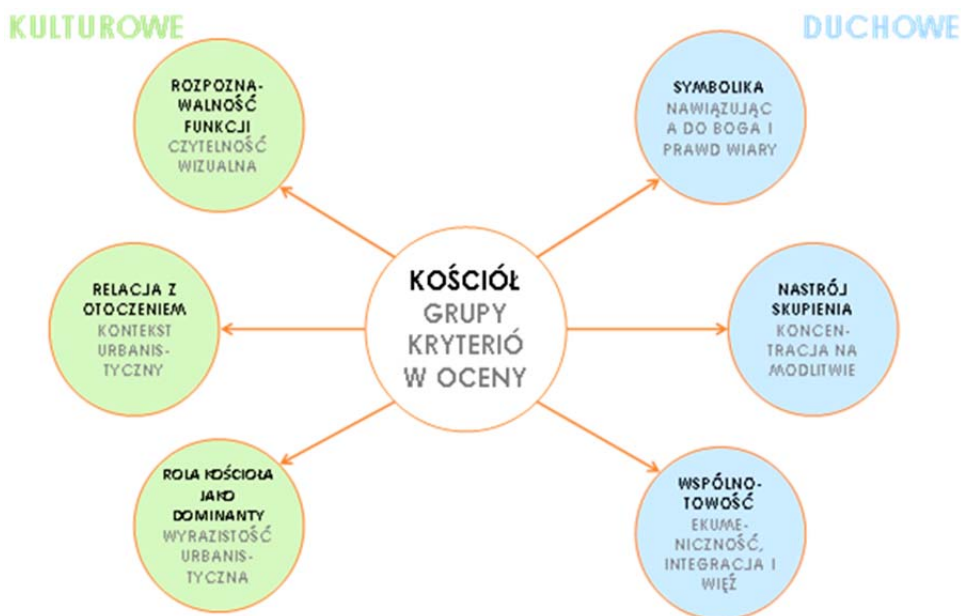
sze poziomy, rozbijając kryteria wyższego rzędu na bardziej szczegółowe czynniki niższego rzędu. Tak skonstruowany wstępny model oceny hierarchicznej pozwala na analizę wpływu czynników na ocenę badanego obiektu na dowolnie wybranym poziomie szczegółowości kryteriów. W niniejszej pracy przyjęto trzy poziomy kryteriów ocen:

- Poziom 1. Ocena ogólna architektury obiektu w aspekcie zaleceń soborowych (nadrzędne kryterium oceny).
- Poziom 2. Częstkowe kryteria oceny obiektu definiowane przez zalecenia soborowe.
- Poziom 3. Czynniki szczegółowe wpływające na kryteria poziomu 2.

3.3. Kryteria

Dla celów niniejszej pracy przyjęto sześć grup kryteriów:

- K1. Rozpoznawalność funkcji sakralnej.
- K2. Relacja z otoczeniem.
- K3. Rola kościoła jako dominanty architektonicznej.
- K4. Symbolika.
- K5. Wspólnotowość.
- K6. Nastrój skupienia.

Rys. 1. Grupy kryteriów oceny posoborowej architektury świątyni [Skórczewski 2015a]

3.4. Wyniki

Na podstawie badań poznańskich kościołów posoborowych najważniejszym czynnikiem wpływającym na jakość architektury sakralnej okazała się symbolika (K4). Wskazuje to na wielką wagę roli budowli kościoła jako przekaziciela treści wiary. Kościół jest materialnym świadectwem wiary wspólnoty go budującej, pozostawionym śladem jej religijności, ale też narzędziem kształtowania religijności żyjących i przyszłych pokoleń.

Kolejnym czynnikiem w kolejności jest nastrój skupienia (K6), kluczowy dla pełnienia przez kościół jednej z jego podstawowych funkcji, jaką jest zapewnienie warunków do indywidualnej modlitwy i kontemplacji Boga.

Trzecim w kolejności czynnikiem ważnym dla jakości posoborowej architektury sakralnej okazała się relacja (spójność) z otoczeniem (K2). Jest ważne, aby kościół dobrze wpisywał się w kontekst, co nie wyklucza jego dużej rangi w kompozycji urbanistycznej. Kościół może być nadal dominantą urbanistyczną o architekturze czerpiącej z otaczającego kontekstu, jednakże nie jest to obecnie aż tak istotne dla stworzenia sacrum, dąży się dziś do osiągnięcia tego innymi środkami wyrazu [Malinowska-Petelenz 2010]. To spostrzeżenie potwierdza niska (przedostatnia) pozycja w rankingu kryterium roli kościoła jako dominanty architektonicznej (K3).

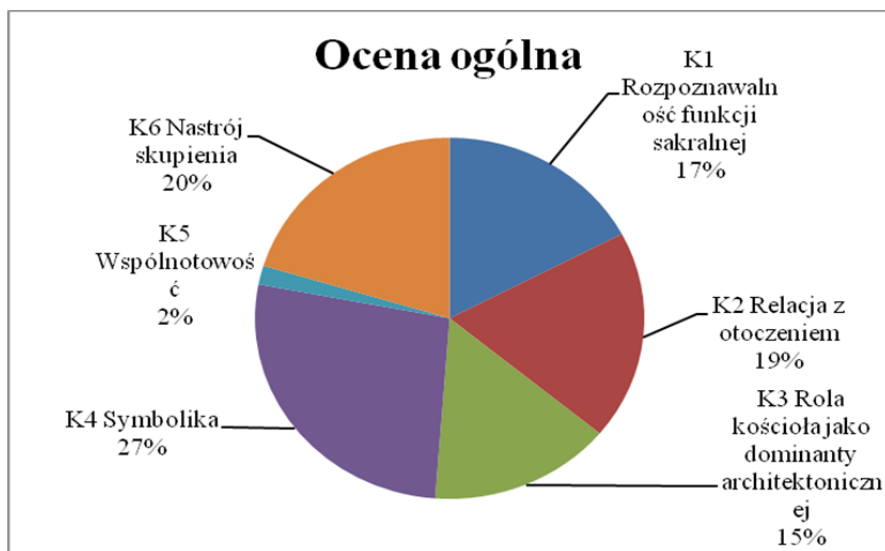
Nieco wyżej, bo na czwartym miejscu pod względem wagi, znalazło się kryterium rozpoznawalności funkcji sakralnej, mówiące o tym, czy forma architektoniczna obiektu kojarzy się jednoznacznie z kościołem.

Ostatnim z kryteriów pod względem wagi, co może wydawać się zaskakujące, okazała się wspólnotowość (K5). Ułatwienie wiernym czynnego udziału w liturgii i większe ich zaangażowanie w działalność Kościoła jest przecież jednym z podstawowych wymogów wynikających z postulatów soboru watykańskiego II. Może to świadczyć o tym, że większą rolę do odegrania na tym polu mają inne czynniki niż architektura.

Tab. 2. Wyniki badań eksperckich – hierarchizacja kategorii czynników

Lp.	Numer czynnika	Nazwa czynnika	Waga
1	K 4	symbolika	0,27
2	K 6	nastrój skupienia	0,20
3	K 2	relacja z otoczeniem	0,19
4	K 1	rozpoznawalność funkcji sakralnej	0,17
5	K 3	rola kościoła jako dominanty architektonicznej	0,15
6	K 5	wspólnotowość	0,02

Źródło: Skórzewski 2015a.

Rys. 2. Wpływ (waga) poszczególnych czynników na ogólną ocenę kościoła
[Skórzewski 2015a]

Na podstawie wyników badań zawartych w pracy doktorskiej opracowano wytyczne w zakresie projektowania współczesnych świątyń katolickich w duchu soborowym, które można traktować jako pomocne w projektowaniu przyszłych obiektów kultu religijnego oraz w przebudowie istniejących:

- Najważniejszym zadaniem w projektowaniu kościołów jest wypełnienie ich architektury treścią religijną, tak by była ona istotnym narzędziem ewangelizacji. Ideałem jest, aby każdy jej element oprócz swojej roli funkcjonalnej, konstrukcyjnej lub estetycznej miał znaczenie religijne, by kościół można było czytać jak tekst (*Biblia pauperum*).
- Architektura kościoła powinna przekazywać treści religijne w sposób zrozumiały, ze szczególnym uwzględnieniem unikania mylnych skojarzeń.
- Kościół powinien być możliwie skromny, a ewentualna okazałość powinna wyrażać chwałę Boga, a nie twórcy.
- Symbolika (oraz wyraz architektoniczny) kościoła powinna być ponadczasowa, nieograniczająca się do znaczeń zrozumiałych jedynie w kontekście czasów jego powstania.
- Hierarchia elementów architektonicznych powinna być właściwa, architektura (zwłaszcza wnętrza) nie powinna rozpraszać ani odwracać uwagi od istoty wiary (główną rolę ma odegrać treść religijna, a nie forma architektoniczna). W szczególności ukształtowanie i wystrój ścian wnętrza nie powinny konkurować z elementami takimi jak ołtarz i tabernakulum, tylko być dla nich nienarzucającym się tłem.

- Kościół powinien szanować otoczenie, co nie wyklucza bycia dominantą; żeby osiągnąć harmonię, niezbędne są w pierwszej kolejności właściwe ustalenia urbanistyczne dotyczące wpisania w kontekst, a potem dopiero decyzje architektoniczne.
- Dla nadania przestrzeni charakteru sakralnego najważniejsze jest odwoływanie się do archetypów wypracowanych przez wielowiekową tradycję Kościoła. Bezpośrednie, dosłowne odwołania symboliczne nie budzą jednoznacznych skojarzeń z sacrum.

4. APLIKACJE PROJEKTOWE BADAŃ

Badania przeprowadzone w latach 2012-2015 i opublikowane w pracy doktorskiej Wojciecha Skórzewskiego *Czynniki wpływające na jakość posoborowej architektury sakralnej na przykładzie poznańskich realizacji z lat 1970-2012* miały charakter aplikacyjny. Sformułowane wnioski były pomocne w przyszłej praktyce projektowej autora i zostały skonfrontowane z rzeczywistymi projektami. Autor pracy, dr Wojciech Skórzewski, w kolejnych latach brał udział w trzech projektach o tematyce sakralnej. Dwa z nich dotyczyły nowej architektury posoborowej, w której można znaleźć odzwierciedlenie postulatów będących wynikiem badań przeprowadzonych w pracy doktorskiej. Były to następujące projekty:

- kościół w nowo projektowanej dzielnicy Wolne Tory, proj. Miejska Pracownia Urbanistyczna w Poznaniu, w ramach prac nad *Miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego „Wolne Tory” w Poznaniu* – wizji dzielnicy opracowanej na potrzeby prezentacji projektu planu na konsultacjach społecznych (rys. 3A, 3B, 3C), stanowiący propozycję w duchu współczesnym będącym ważnym elementem kompozycji urbanistycznej dzielnicy;
- projekt budowy nowego kościoła parafii św. Andrzeja Apostoła na Splawiu, proj. mgr inż. arch. Ewa Wiśniewska (rys. 4A, 4B), będący propozycją o charakterze zachowawczym, z odwołaniami do architektury historycznej kontekstu.

4.1. Kościół w dzielnicy Wolne Tory

W latach 2017-2018 w Miejskiej Pracowni Urbanistycznej w ramach prac nad *Miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego „Wolne Tory” w Poznaniu* opracowano wizję dzielnicy, która została zaprezentowana na konsultacjach społecznych we wrześniu 2018 r. [Archiwum MPU 2022]. Przedstawiona w formie wizualizacji i animacji 3D koncepcja zawierała propozycje formy architektonicznej zabudowy, która mogłaby powstać na podstawie planu.

Koncepcja zagospodarowania rozległego obszaru 118 ha terenów pokolejowych oraz przemysłowych po dawnych obiektach ZNTK zakładała powstanie nowej,

wielofunkcyjnej dzielnicy [MPU 2022] mieszczącej zabudowę mieszkaniową i usługową wraz ze wszystkimi niezbędnymi obiektami użyteczności publicznej zaspokajającymi najważniejsze potrzeby mieszkańców, takimi jak szkoły, przedszkola, obiekty rekreacyjne, ale także kościół. Teren zabudowy usługowej kultu religijnego przeznaczony pod budowę kościoła zlokalizowano przy głównej osi kompozycyjnej dzielnicy w postaci zielonego ciągu tramwajowego i pieszo-rowerowego, na przecięciu z osią widokową ul. Sikorskiego. Wieża nowego kościoła widoczna jest jako dominanta w perspektywie ulicy, patrząc w kierunku Wildy. W dalszej perspektywie, patrząc z placu przed nowym kościołem, odsłania się widok na wieżę kościoła pw. Maryi Królowej na rynku Wildeckim. Nowa świątynia – jako dominanta przestrzenna i znaczeniowa wraz z otwarciem widokowym znajdującego się przed nią placu – stanowi też jeden z ważniejszych punktów na krzywej wrażeń [Wejchert 2008] ciągu czasoprzestrzennego głównej osi kompozycyjnej dzielnicy.

Świadome zaprojektowanie lokalizacji przyszłego kościoła jako integralnego elementu kompozycji urbanistycznej dzielnicy jest wartą podkreślenia wartością

Rys. 3. Kościół w dzielnicy Wolne Tory – wizualizacja sporządzona przez Miejską Pracownię Urbanistyczną do *Miejsowego planu zagospodarowania przestrzennego „Wolne Tory” w Poznaniu* (A, B, C) [Miejska Pracownia Urbanistyczna w Poznaniu]

projektu na tle wniosków z badań, w których jako jeden z głównych problemów posoborowej architektury sakralnej w Poznaniu wskazano przypadkowość usytuowania. W latach minionych, szczególnie przed 1990 r., ze względu na ówczesne uwarunkowania polityczne powszechne było lokalizowanie kościołów w miejscach przypadkowych, wynikających jedynie z dostępności możliwej do pozyskania działki. Co więcej, forma architektoniczna wielu tamtych zamierzeń abstrahowała często od otaczającego kontekstu, podążając głównie za aktualnymi trendami lub modą. Zaproponowana forma kościoła na Wolnych Torach również pod tym względem odpowiada na problem wskazany w badaniach – jest adekwatna do stylistyki sąsiedniej zabudowy zaprezentowanej w wizji dzielnicy, a całość dopełnia współgrająca z nią geometryczna kompozycja placu przed kościołem oparta na kolejnych podziałach prostokątów.

4.2. Kościół na Sławiu

Koncepcja nowego kościoła pw. św. Andrzeja Apostoła na Sławiu powstała jako odpowiedź na potrzeby związane z rosnącą liczbą mieszkańców tej dzielnicy. Istniejący zabytkowy kościół pw. św. Andrzeja Apostoła, zbudowany w XV w. w stylu gotyckim (na miejscu wcześniejszej świątyni z XIV w.), następnie odbudowany po potopie szwedzkim, przebudowany w XIX w. w stylu neogotyckim

Rys. 4. Wizualizacja nowego kościoła na Sławiu – elewacja (A), wnętrze (B);
proj. mgr inż. arch. Ewa Wiśniewska [materiały projektantki]

i odbudowany po zniszczeniach II wojny światowej [Lewandowski, Kubasik 2010], okazał się zbyt mały. Zrodził się więc pomysł budowy drugiego większego kościoła w bezpośrednim sąsiedztwie dotychczasowej świątyni, na gruntach należących do parafii.

Zaproponowany projekt budowy nowego kościoła (rys. 4A, 4B) obok istniejącego zabytkowego jest mocno osadzony w kontekście. Pod względem formy i detalu czerpie zarówno z historycznej świątyni, jak i z ceglanych zabudowań plebanii. Wnętrze o układzie podłużnym, bazylikowym, z nawą główną przekrytą łukowymi więzarami o konstrukcji drewnianej ukierunkowane jest na prezbiterium umieszczone we wnęce obramowanej łukiem murowanym.

5. PODSUMOWANIE

Badania przeprowadzone w ramach doktoratu miały charakter aplikacyjny. Będące rezultatem pracy wnioski o charakterze zaleceń projektowych zostały zweryfikowane. Przedstawione projekty kościołów w dzielnicach Wolne Tory oraz Sławie, w których uczestniczył autor pracy doktorskiej, potwierdziły zasadność sformułowanych w niej postulatów, szczególnie w obszarach:

- zagadnień urbanistycznych – w zakresie traktowania kościoła jako integralnego elementu kompozycji urbanistycznej;
- kształtowania formy architektonicznej i detalu – projektowania ich z uwzględnieniem kontekstu otoczenia w większym stopniu niż obowiązujących mód i trendów;
- kształtowania wnętrza – w taki sposób, aby służyły przede wszystkim ukierunkowaniu uwagi wiernych na miejsce sprawowania liturgii (ołtarz, tabernakulum) i wytworzeniu w ten sposób nastroju skupienia.

LITERATURA

- Archiwum MPU, 2022, http://www.archiwum.mpu.pl/repozytorium/417_Wolne%20Tory_Wizja%20zagospodarowania_konsultacje%20spoleczne.pdf (dostęp: 1.04.2022).
- Gyurkovich J., 2009, *Architektura sakralna – współczesne tendencje w Kościele zachodnim*, „Przestrzeń i Forma”, nr 12, s. 173-186.
- „*Inter Oecumenici*”. *Pierwsza instrukcja o należytych wykonywaniu Konstytucji o Liturgii Świętej*, 1964.
- Konstytucja o liturgii świętej „Sacrosanctum Concilium”*, 1963, Rzym.
- Kubiak-Pakulska A., 2014, *Historyczny wzorzec kościoła rzymskokatolickiego a projektowanie współczesnej świątyni*, praca doktorska pod kierunkiem dr hab. T. Bardzińskiej-Bonenberg, prof. PP, Poznań.
- Lewandowski M., Kubasik A. (red.), 2010, *Kościół Poznania*, Pomorska Oficyna Wydawniczo-Reklamowa, Bydgoszcz.

- Malinowska-Petelenz B., 2010, *Sacrum oszczędne*, „Czasopismo Techniczne – Architektura”, r. 107, z. 6-A/2, s. 191-198.
- MPU, 2022, <https://www.mpu.pl/mim/wortals/mpu/wolne-tory-w-poznaniu,p,57004,59203,59206.html> (dostęp: 1.04.2022).
- Nadrowski H., 2005, *Sacrum przestrzeni kościelnych*, Wydawnictwo „Jedność”, Kielce.
- Skórzewski W., 2015a, *Czynniki wpływające na jakość posoborowej architektury sakralnej na przykładzie poznańskich realizacji z lat 1970-2012*, praca doktorska pod kierunkiem prof. dr hab. inż. arch. Agaty Bonenberg, Wydział Architektury Politechniki Poznańskiej.
- Skórzewski W., 2015b, *The significance of the church as a landmark. The case study of the post-conciliar sacred architecture in Poznań and its relationship with the neighbourhood*, in: *Architecture, context, responsibility: establishing a dialogue and following patterns*, eds. M. Lucchini, A. Bonenberg, Politecnico di Milano, Poznań University of Technology, Milano, Poznań, s. 71-83.
- Świeżak K., 1998, *Między architektem a plebanem*, „Architektura – Murator”, 2, s. 63-64.
- Twarowski M., 1985, *Metoda projektowania kościoła*, Wydawnictwa Rady Prymasowskiej Budowy Kościołów Warszawy, Warszawa.
- Vogt B., Nassery F., 2008, *Geometryczne przesłanki zaistnienia dominanty w przestrzeni współczesnego miasta*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
- Walczak R., 2005, *Symbolika i wystrój świątyni chrześcijańskiej*, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań.
- Wejchert K., 2008, *Elementy kompozycji urbanistycznej*, Arkady, Warszawa.
- Wit Z., 1997/1998, *Sztuka w służbie liturgii. Posoborowe normy kształtowania przestrzeni do sprawowania liturgii*, „Anamnesis”, nr 2, s. 16-34.
- Wizja zagospodarowania „Wolnych Torów” w Poznaniu – wizualizacja sporządzona przez Miejską Pracownię Urbanistyczną do Miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego „Wolne Tory” w Poznaniu*, 2018, Poznań.
- Zerbst R., 2010, *Gaudí 1852-1926. Antoni Gaudí i Cornet – życie dla architektury*, Taschen, Kolonia.
- Żak J., 2005, *Wielokryterialne wspomaganie decyzji w transporcie drogowym*, Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej, Poznań.

DESIGN APPLICATIONS IN VIEW OF STUDIES ON POST-CONCILLIAR SACRED ARCHITECTURE IN POZNAŃ

Summary

The paper brings up the subject of sacred architecture of churches built in Poznań after the Second Vatican Council and is an extension of the research presented in the doctoral thesis of PhD Eng. Arch. Wojciech Skórzewski under the supervision of Prof. Hab. Doc. Eng. Arch. Agata Bonenberg. The research was focused on the assessment of the implementation of the post-conciliar recommendations and the quality of architecture in several aspects, such as: recognition of the sacred function, relationship with surroundings, the

significance of the church as a landmark, symbolism, sense of community and the mood of concentration. The conclusions based on the research results can be seen as design guidelines for future undertakings.

Keywords: sacred architecture, churches, Poznań, Second Vatican Council